

Ruta literària

1er punt: Ajuntament (Sala de Plens) Retrat de Narcís Oller

Coneixem Narcís Oller amb l'apel·latiu de "pare de la novel·la catalana moderna". I això és així perquè va ser ell qui posà les bases d'un gènere literari en català que agafava embranzida i prestigi europeu a les darreries del segle XIX, de la mateixa manera que Jacint Verdaguer renovava la poesia i Àngel Guimerà el teatre. Oller se situa entre el moviment Romàntic i el Realisme, i alguna crítica fins i tot el relaciona amb la novel·la naturalista, perquè Émile Zola, el gran novel·lista francès, li va prologar una de les seves novel·les, que porta el títol de *La papallona*.

Narcís Oller va néixer a Valls l'any 1846. De molt jove, per motius d'estudi, es traslladà a viure a Barcelona, on es va acabar instal·lant amb la seva mare, ciutat on va morir l'any 1930. Mai no va deixar els seus contactes amb Valls, fins al punt que hi dedica moltes de les pàgines de la seva obra creativa. Aquest és un aspecte que en alguns períodes de la història ha enorgullit els vallencs i en altres els ha omplert d'inquietud. En tant que escriptor realista, que treia els seus models de la vida quotidiana i que tenia els seus referents en la realitat, Valls li serveix de punt de partida i d'estímul per crear la novel·la *Vilaniu* i per emmarcar encara diversos fets que el novel·lista fa passar en novel·les com *La febre d'or* o *La bogeria*. La seva visió de Valls i la distància estètica que hi ha entre la nostra ciutat i el Vilaniu de les seves obres, concebut com un univers ficcional complet i coherent, en el qual diposita tota una sèrie de valors, és també un tema d'interès tractat en les seves *Memòries literàries*.

L'any 1931, en el decurs de les Festes Decennals de la Candela, va ser proclamat "Vallenc il·lustre" i el seu retrat va ser penjat a la "Galeria de Vallencs Il·lustres".

En general, les seves visions de Valls són idíl·liques. Com per exemple aquest fragment extret de *La bogeria* en què el personatge que narra la història descriu la població vista des de la serralada prelitoral (la muntanya de Miramar, que anomena a les seves obres "La grau de Bondelit", des d'on es veu l'Alt Camp, que anomena "Vall de Flors"):

Aprofitant les vacances d'estiu, me'n vaig anar amb un cosí meu, gran caçador, a fer una excursió per Bondelit. Tres dies vam estar per aquella serra, caçant poquíssim, però torrant-nos molt la pell i refent la musculatura que un perd a ciutat. A la millor, per dalt de la carena, una recolzada inesperada ens ofería la vista panoràmica de l'enlluernadora vall de Flors. Al mig d'ella, bon tros amagada per l'arbreda dels rierals i carreteres que l'enronden, descobríem Vilaniu, cap de partit de tota aquella plana sembrada de poblets, de masos i de torres.

Però a la mateixa novel·la, quan presenta un dels personatges principals, escriu una frase que pot explicar una mica aquell sentiment d'inquietud que els assenyalava abans. Diu:

En Serrallonga, amb tot i ésser de Vilaniu, que és poble de cridaners, solia parlar baix.

Les visions panoràmiques de Valls més completes i interessants són a *Vilaniu*, novel·la editada l'any 1885, on descriu l'entrada dels protagonistes pel Tomb del Balcó i el Portal Nou, vinguts de l'antic Camí de Vilafranca (ara subsumit en bona part per la carretera N-340, que va al Vendrell, Vilafranca i Barcelona). Les recuperarem al llarg del passeig per la població. Però aquí escau també la mirada de Valls des del Coll de Lilla ("el Pomeralt" a la novel·la) que explica focalitzada en Isabel de Galceran:

Una tarda que [donya Isabel] amb els nens arribà fins al Pomeralt, d'on la vila es veia a vol d'ocell, apomadeta i blanca, els camps del voltant formant capritxós mosaic de betes envellutades, les aigües corrent eixerides entre tofuda arbreda, tot net, tot quiet i engalzat per una mà primmirada, sota un cel puríssim que nuvolets d'or solcaven silenciosament; restà tan embadalida davant d'aquell espectacle de pau, que el nen no podia fer-la caminar. Son esguard topà amb la paret del fossar, que blanquejava més enllà de la vila, i no pogué contenir un gest d'enuig. «Per què allí la mort?» Ella havia somiat amb la vida, amb aqueixa vida delitosa que llisca plaent i gronxant-se com l'aigua del riu, cantant eternament, sense saber on va, emmirallant les esplendors del cel, recollint a faldades els diamantins raigs del sol; havia trobat, tota sorpresa, la caseta blanca enyorada en el terratrèmol del món; havia recobrat la salut perduda, i arribat fins a la maternal absurditat de creure els seus fills salvats de la mort i del patir, perquè, allí, ni la malaltia podia tenir estatge. Però, tornada i tot a la realitat, sempre quedava Vilaniu, amb aquells cels, amb els seus camps gemats, amb l'ordre plaent del seu panorama i la quietud dels seus carrers, on el sol s'adormia com en el seu llit desitjat; sempre quedava Vilaniu com un trosset de Paradís. I donya Isabel comprenia que els seus veïns arribessin a dir que, a l'altre món, l'enyorarien. «Ah! que bé li esqueia, el nom! Era un niu, el niu més plaent de la terra.»

Un niu, que va resultar ser-ho d'enveges i maledicències i que, al capdavant, li va ocasionar la mort. A Oller no li va agradar que els seus conciutadans s'haguessin volgut veure retratats en un argument de ficció que els tractava de pobletans i mesquins. I contraatacà des de les seves *Memòries literàries*:

En fi i per no allargar més la història malaurada d'aquest llibre, que fins m'ocasionà antipaties personals entre els meus compatriotes de Valls, els qual amb llur curtedat de lluc i excés d'ignorància de com componem l'obra artística els qui no som vulgars copistes cregueren veure-s'hi retratats i estereotipada la vila amb una malèvola intenció que encara no sé pas d'on m'havia de venir [...]

I allà mateix reprèn la idea que descabdellava Isabel de Galceran davant la visió idíl·lica del poble... quan es fa a distància! De prop, des de dintre, el niu de gaubança és niu d'una altra cosa... Ah, però si els lectors no ho saben

entendre, Oller no voldrà que el llibre es tradueixi, com fa amb totes les altres novel·les.

[...] el seu títol irònic de Vilaniu, de niu que, podent-o ésser de gaubança i de pau enmig de la rica i gloriosa naturalesa que l'envolta, ho és, per estretor de mires, per ignorància, apassionaments i enveges, de malestar i discòrdia suïcida. I no dubti que, si jo sé extreure ben clarament aquesta exemplaritat, altre, ben altre fóra el camí que hauria fet el llibre. Per això i res més, no ha estat traduït.

L'Escanyapobres també té el seu origen a Valls, així com el personatge d'Isabel de Galceran té el seu origen en una dama que havia conegut a Tarragona. En diu a les Memòries literàries:

No pas amb més maduració ni menys velocitat -encar que el contrari suposi el seu subtítol- vaig escriure L'Escanyapobres, novel·leta que és, però, absolutament filla de la meua fantasia, sens tenir altres arrels en la realitat que alguns dels tocs de la roïnesa de l'Oleguer, trets un conco horriblement coquí que jo havia conegut a Valls, i algunes d'aquelles impressions sumàries que ofereix constantment a tots l'espectacle de la vida.

Anem, però, als carrers i places on Oller dedicà espai a les seves novel·les.

recorregut: Plaça del Blat

La Plaça del Blat és un dels punts centrals de la festa major de sant Joan. Hi conflueixen els habitants de Vilaniu per anar a l'església i, a la sortida, veure la festa i fer-se veure des dels balcons. Hi ha dos dies de funció religiosa: la de la vigília de sant Joan (dia 23 a la nit, amb el rés de "Completes"), al final de la qual esclaten les fogueres i la festa popular; i l'Ofici solemne del dia 24, a les 12 del migdia, al final del qual s'aixequen els castells.

Vegem la descripció de la nit del 23, a *Vilaniu*:

Mentrestant el sol s'havia post; del centre de la vila s'espargia a tots cantons, com plany dolcíssim d'una raça malenconiosa, el cant rimat de la gemegosa gralla; les campanes començaren a repicar alegrement, cridant el veïnat a completes; i, per entre el desigual perfil de les teulades, lluià, ací i allà, la resplendor rogenca dels focs de Sant Joan que encenien els xicots per places i carrers.

A la sortida de l'ofici religiós, que és tractat a la novel·la com un acte social més, on una part dels protagonistes està més atenta a l'assistència de les autoritats i la senyora Isabel de Galceran, la dona del cacic local, la bona societat s'instal·la als balcons de la casa Montellà, que no és altre que el balcó

de la dreta, mirat des de la porta de l'Ajuntament, el de l'antiga casa dels Sagarra:

Donya Rosa Montellà, que, com la seva filla, es desfeia per obsequiar tothom, se n'emportà les dues elegantones al balcó de l'esquerra, on seien les mamàs, entre les quals hi havia donya Francisca. Però aquelles trobaren ben aviat que no era pas aquell balcó el lloc que els pertocava. «¿Què hi havien de fer, les reines de la moda, entre aquell munt de carcamals embolicats amb faldilles de setí de l'any quaranta i mantellines de l'antigor? Elles volien destacar entre les poncelletes empolainades, entre aquelles carones fresques coronades de flors i ruixes vaporoses.»

Quan les Oques hi arribaren, la casa Montellà sobreeixia ja d'animació tot l'altar de la Concepció hi havia fet cap; els seus balcons estaven convertits en «boniques toies d'escollides flors».

[...]

Mentrestant la plaça bullia d'animació, els castellers feien estupendes proeses de força que així oprimien els cors com promovien esclats eixordadors de crits i picaments de mans, i, al balcó del costat, el bon senyor de Montellà, un vell de bona soca, tan sa de cos com d'ànima i candorós com un noi, deia, molt convençut, a l'Albert:

-Veus, si n'és, d'hermós, això? Quina pau i quina confraternitat ! Aquí tothom es barreja en una sola. lliga. Vinga broma, i fora murmuracions ni etiquetes. La festa manté tots els cors alegres: tot és bona voluntat i puresa d'intencions.

L'Albert el mirà un moment com si contemplés un ximple.

Les millors descripcions de la festa castellerà, però, no són les que es fan a la Plaça del Blat, sinó les que els castellers van a fer davant de la casa del cacic local a la Plaça del Carme (anomenada a la novel·la "Plaça de les monges"), focalitzada per la presència dels principals protagonistes de *Vilaniu*, Isabel de Galceran i Albert Merly. Ho veurem més endavant.

Ara bé, no tot s'acaba amb els castells. A *Vilaniu* es descriuen els preparatius de la festa que, el dia abans, fa anar en doina tota la població:

Aquella tarda es notava a Vilaniu un brogit extraordinari. Més de tres-cents forasters havien envaït la vila, i, encara, els carruatges que arribarien tot el matí de l'endemà, prou en portarien altres tants. Tots els veïns estaven fora de polleguera. A Casa la Vila, uns donaven el darrer cop de mà als gegants i al drac, algunes dones recosien els domassos dels balcons, els guardatermes netejaven llurs carrabines, als mossos espolsaven el Consistori, els escrivents tot era cloure sobres, el secretari posar firmes i segells. Dins l'església parroquial, el fuster feia retronar les voltes amb al ressò de ses martellades, les llànties grinyolaven pujant i baixant a gust dels pavordes, i, entre la pols que s'aixecava de l'altar major com blanquinós núvol d'encens, formiguejava una munió d'escolans que resseguia totes les coronises i els repeus, clavant-hi rastelleres de ciris. Fins la tranquil·la rectoria, ordinàriament palau de condormit repòs, anava tota en l'aire; que com si no fos prou amoïno, segons la majordona, el rebre i col·locar convenientment les prisades

albes que enviaven las monges, espolsar i aparellar el millor tern, i brunyir les porres i altres objectes d'argent, encara el senyor rector havia tingut la ventajola de convidar dos amics seus, rectors de l'entorn. I no cal dir de la resta del poble! Qui no anava en doina? La casa que no tindria forasters, no per això deixava en pau els corrals de gallines i conills, objecte, en aquelles hores, de la més terrible escomesa. Pals mateixos carrers corrien esgarriats pollastres i gallines que havien sabut aprofitar l'escletxa d'alguna porta mal ajustada, i l'aire s'enduia no pocs grinyols i quiquiriquics d'esgarrifosa paüra, barrejats amb las palles i plomissols que en llurs embranzides i batement d'ales aixecaven als pobres perseguits.

recorregut:

Parròquia de Sant Joan

Visita a l'altar de la Concepció i la porta de les Campanes. Surten a la novel·la *Vilaniu*, quan es parla de l'Ofici.

Si es pot pujar al campanar, es pot llegir aquí la descripció de "La Maiola", que he situat a la Font de la Manxa...

recorregut:

Carrer de l'Església (Plaça dels Escolans)

Des d'aquest indret les dames de la bona societat vilaniuenca, que sortien per la porta de les Campanes, anaven a casa Montellà (ca Sagarra), passant pel darrere, per poder veure els castells que es feien a la Plaça del Blat. L'altra gent que sortia d'Ofici per la porta principal de la parròquia, s'havia de trobar amb la multitud que ja ocupava la plaça.

Al carrer de l'Església també trobem la casa d'en Serrallonga, un dels protagonistes de *La bogeria*. Es descriu així:

La casa, que per al poble conservava encara el nom patrimonial de Torner, era al carrer de l'Església (un carreró estret; tortuós i fosc que feia baixada). Només tenia dos pisos i golfa, i son davanter, d'uns vuit metres d'amplada, amb balconada llarga al primer pis i esgrafiats del XVIII ja tots negres, no prometia gran cosa. Però menys prometia encara l'entrada, senzillament emblanquinada, amb son cancell de pi sense pintar, tot recremat pels anys i que, en cedir a la nostra empenta, ens eixordà amb uns gananing-gananangs de glòria escandaloses.

Com que era cap al tard i l'escala rebia llum de claraboia, era ja bon xic fosca; però, veient que ningú no eixia a rebre'ns, vam tirar cap amunt, i -Ave Maria! Ave Maria! - vam cridar en ésser al replà del primer pis.

recorregut:

**Carrer Major (cantonada dels carrers: Escrivania, Jueus, Carnisseria i Sant Antoni)
(casa Mercader)**

En aquest indret se situa la casa d'en Rodon, el liberal enfrontat políticament amb el conservador Galceran a la novel·la *Vilaniu*, que passa abans de la Revolució de 1868, i gran vencedor de l'etapa posterior, figura ascendent de la *Febre d'or*. Vegem com la descriu a *Vilaniu*:

Els balcons de donya Mercè, situats al carrer Major, punt excel·lent com dels més centrals, estaven també admirablement concorreguts, si no de vilaniuenques, de forasteres. Les enemigues d'aquella senyora suposaven que ella i el seu marit els havien ofert a tants forasters com havien pogut, hagués o no vingut a tomb. Però era l'enveja, que retallava. La veritat és que la Rodon tenia la casa plena de gent com cal.

Des de la posició estratègica de casa d'en Rodon es dominaven les anades i vingudes cap al carrer de la Carnisseria i el carrer del Carme (carrer de Santa Maria a la novel·la), per on s'anava a la casa dels cacics locals, a la Plaça del Carme (Plaça de les Monges a la novel·la). La senyora Rodon diu al seu marit:

-Pepet, Pepet: saps què estava pensant? Què hauríem de donar refresc a aquests senyors. Al cafè d'en Manelet han fet gelats.

-Vatualisto! ¿com no hi hem pensat abans? -exclamà en Rodon pegant un cop de taló a terra.- ¿I com ho saps, que hi ha gelats?

-Ara n'he vist passar dues graus safates cap al carrer de Santa Maria. -I, com veies que en Pepet no hi queia, prosseguí: -Encara no ho endevines, home? A can Galceran on vols que vagin, per allí?

-Ah! sí, sí. Cuita, cuita: que en portin. Però fem-ho bé: no en diguis res a ningú fins que els tinguem: no t'exposis a un xasco.

Aquesta escena es combina amb una altra activitat tradicional del llevant de taula de la festa Major: la cercavila, que es descriu així des del mateix lloc:

Però la llarga corrua de moixigangues, precedida d'un espadat de cinc, començava a desfilar per sota el balcó als eixordadors desconcertats de músiques i gralles.

A *La febre d'or*, la casa dels Rodon torna a sortir, ara en l'etapa triomfant dels liberals, qual els seus adversaris locals s'han eclipsat:

Sa morada a Vilaniu, aquell xalet de nyiguinyogui, que ella mateixa havia mirat, algun temps, de mal ull, perquè el veia amb pretensions d'encarnar l'esperit modern i de plantar cara a la majestàtica i tradicional casa dels Galceran! Tots els Montellà, totes les famílies antigues de Vilaniu, així ho veien, i era general la tírria i el fàstic que els inspirava l'obra d'en Rodon. I, no obstant, ella era avui la muller d'aquest home, la mestressa i senyora d'aquell xalet, no sols en peu, sinó en tota sa esplendor, quan la casa Montellà, tancada amb pany i clau, anava enrunant-se per l'estrall de l'oblit, i el castell dels Galceran, cavallers de

quant i espasa durant tres centúries, era avui cafè i casino on el jornalero ballava amb les criades i renegava del burgès contínuament.

És interessant destacar aquesta darrera frase. La reprendrem davant de la casa dels Galceran.

recorregut:

Carrer Major (confluència del carrer de sant Oleguer)

La nit de sant Joan, tal com encara és tradició a Valls, després de les fogueres es fa un ball. Vegem com es descriu aquest fet social, des de la perspectiva de la gent acomodada de Vilaniu, que anava a fer-se veure al "Casino", situat al carrer Major:

[...] el ball d'aquella nit era digne final de la diada, i encara avui es cita, a Vilaniu, com el més memorable del casino. I a fe que, a primera hora, gran part dels socis no ho esperaven pas així; perquè, si bé era veritat que allà a quarts d'onze havien anat compareixent caps de casa i joves de les famílies que més podien fer lluir el ball, afirmant que «les de casa» no deixarien d'assistir-hi, tothom reparava que guaitaven el saló (encès feia mitja hora, amb els músics ja a lloc, però buit encara), se'n tornaven dissimuladament, i ja no reapareixien.

[...]

-Ja hi som -digué el vell Merly.

I, ell al davant, s'internaren els quatre personatges per aquell portal de forma aplanada, pobrament il·luminat per un fanal xinès on es llegia «La Vilaniuense», i emprengueren per una porta, també aplanada i de bastiment barroc, la retorçada escala amb balustrada de fusta, doblement vorejada per testos de tuies i mirambells.

En aquell moment desembocaven al carrer Major, per la cantonada del de Santa Maria, els personatges de casa en Galceran.

El governador preguntà on era el casino.

-Aquí a dues passes: veu? -respongué el vell Merly apuntant amb el bastó.

I el governador sentí llavors la cridanera veu d'un cornetí ressonar per les soledats del condormit carrer, i veié destacar d'entre la negror de les cases la resplendor de tres balcons oberts de bat a bat, que, travessant llargues cortines de punt, rebotia als frontis del davant com claps de llanterna màgica, dins del qual ombres humanes d'esborrat perfil es removien i ballaven sense parar. Ací i allà, en algun que altre balcó de les veïnes cases, deixant filtrar la vista per la fònica escletxa que obrien veus temoroses, es descobrien, des del carrer, grups d'espietes que guaitaven qui anava al ball. I, a l'entorn del rombe lluminós que estenia a terra la portalada del casino [...]

recorregut:

Baixada de l'Església, Raval de Sant Antoni: l'antic Hostal (ca Figueres)

A l'Hostal arriben els carruatges que fan el trajecte entre Valls i Barcelona. A la novel·la Vilaniu, un dels protagonistes, l'Albert, desencotxa aquí. Els Galceran, que van en carruatge particular, han tirat de dret cap a casa:

El majoral rebé, en parar la diligència davant de l'hostal de Sant Antoni, caloroses felicitacions dels passatgers; i ell anava escoltant-los ple d'orgull, tot ajudant a desenganxar els pobres cavalls, herois i màrtirs de la festa. Tots ensabonats i fumosos, gairebé no podien ja aguantar el panteix de llurs illades.

[...] I mentre ella i el seu fill [donya Francisca i Albert] es consumien davant la feixuga diligència, des de la baca de la qual un home anava arriant els equipatges, que un altre llançava a terra perquè cada u prengués el seu, don Ramon empenia, tot content, el camí de casa en Galceran, frisós d'ésser un dels primers a saludar aquella família a la vila, amb tot i haver dinat amb ella a ciutat aquella mateixa tarda.

La recollida d'equipatges s'anà fent a poc a poquet, i anaren desapareixent un a un els viatgers, qui acompanyat d'un home amb el fato a coll, qui deixant-lo arrimat en algun recó de l'hostal amb encàrrec que el lliuressin a qui vindria a cercar-lo. Així ho feren l'Albert i la seva mare; i quan, de bracet, empenien el camí de casa llur, no restava, ja, davant de l'hostal de Sant Antoni, sinó l'immens carruatge arrambat a un cantó del carrer, buit com una nau abandonada.

recorregut: Portal Nou

Al Portal Nou ("Portal de Baix" a la novel·la) es produeix l'arribada dels protagonistes de *Vilaniu*. És el lloc d'arribada dels carruatges i l'indret des d'on es reben i s'acomiaden els forasters que van i vénen de Barcelona, però també de Tarragona i Reus, d'Alcover:

Així arribaren al portal de Baix. El brec trencà a la dreta, seguit d'un vol de criatures, a les quals animava la més gran curiositat i admiració. Ensopegant amb elles, s'hi barrejaven diligents amics d'en Galceran, els quals volien saludar-lo en saltar a terra.

[...]

Les atencions del seu ministeri havien detingut aquest [el governador] a la capital fins a la matinada; i quan ja es desesperava de la seva vinguda, arribà un propi, expedit per l'Ajuntament, anunciant-la mitja hora abans, rebentant, o poc menys, gairebé el cavall. En aquell moment els senyors regidors i les autoritats convidades estaven units a Casa la Vila per assistir en corporació a l'ofici. Rebuda la nova, seguint la proposició que s'ocorregué al síndic, acordaren passar avís a la rectoria perquè es diferís uns tres quarts la funció, i eixir tota aquella comitiva, amb les danses, els gegants i la cobla, fins al portal de Baix, per on arribaria el personatge. Aquest venia en un òmnibus de lloguer, vestit senzillament de viatge, sense somiar amb la recepció improvisada

pel síndic. L'objecte preferent de la vinguda era passar un parell de dies amb son company Galceran, i descansar un xic de les fatigues del govern. Però els vilaniuencs, una vegada ficats al ball, ballaven fins a rebotar-se: l'animació amb què havia començat la festa els tenia escalfats al darrer camí, i no era cosa de passar per alt un espectacle més que la casualitat els proporcionava sense esforç.

-Ja hi som -digueren els senyors regidors. I, expedint ordres ací i allà, la recepció quedà organitzada amb aquella promptitud que sols l'entusiasme pot posar en joc. La nova volà com un llamp per tots els àmbits de la vila. De seguida la nombrosa concurrència de la parròquia deixà poc menys que desert el temple, el campaner mudà de toc, es posaren en marxa gegants, castells, danses i músiques, obrint pas a la comitiva oficial, i es veieren per carrers i places estols de gent que corrien atropelladament, uns cap al portal de Baix, altres cap a la plaça de les Monges, on es deia que pararia l'obsequiat. Aquí un atabalat topava amb el veí que eixia en aquell instant de casa seva; allà un xicot s'entrebancava amb les faldilles d'una dona, descosint-li una enfilada de tavelles; més amunt un pare es carregava a coll el nen que no el podia seguir, i reganyava el gran, que anava rondinant arrossegat per sa mare; un pagesàs, sense voler, havia posat de gairell i matxucat amb la punta de la vara el flamejant capell d'estiu d'una senyoreta; i es sentien batements de portes que es tancaven i crits de gent que perdien llurs companys. Allà lluny relliscava un infeliç pel mal empedrat; ençà es renegava del carro que embussava el carrer; i per tot arreu regnava tal confusió de crits i empentes, que s'hauria dit que Vilaniu estava a punt d'ésser enterrada pel foc com una altra Pompeia. Així arribaren la comitiva i aquelles riades de gent al portal de Baix. Alguns, no contents encara, avançaren per ambdues vores de la carretera, que rengleres de plàtans escabellats ombrejaven; i, quan el governador arribà al cim del serradet immediat a la vila i veié negrejar la multitud a una banda i altra del camí i al peu del portal, no pogué pas reprimir un gest de contrarietat. Presumí la que se li esperava; i, si no l'haguessin lligat els compromisos de deferència que l'autoritat imposa, feia girar els cavalls i se'n tornava a casa.

Des d'aquest mateix lloc, al final de *Vilaniu*, parteix la comitiva que s'enduu el fèretre de la protagonista, en un final de claríssima ascendència romàntica i tall realista:

El dia, successor d'una nit de pluja, hi ajudava. Boires borrimoses de tardor tapaven les muntanyes dels voltants; un plugim invisible i fred travessava la roba, apagava la pols del camí, ensordia els sorolls, posava sucoses les descolorides fulles que salpicaven encara l'esblanqueït brancatge dels plàtans. La carretera traspuava un fang bituminós que s'enganyava en feixugues plaques a les soles. Les terres de conreu s'estenien a dreta i esquerra com ermots amarats, i la migrada vegetació dels horts s'ajeia, esllanguida i plorosa, com enyorant el sol, que aquell cel de llet reduïa a les condicions d'una lluna entelada.

El portal de Baix s'omplí de gom a gom de gent. Centenars d'amics i tafaners, que hi feren cap, seguiren amb la vista el trist comboi,

clavats al peu del portal, muts i pensívols com si presenciessin l'emigració d'una època. Però, en mig del silenci, dos obrers, pegant-se i empenyent-se com pallassos, s'obriren rotllo. El més barbut i malcarat, una brusa de teixidor a l'espatlla, una catxutxa aixafada al front, avançà a la multitud, s'eixancarrà còmicament, i, fent corn de la mà, cridà, amb veu grossera i forta:

-Bon vent... madur!

I, tot ensems, aixecant el braç esquerre, es pegà a la font d'aquest un cop amb el cantell de la mà dreta. La vara de don Ramon no fou prou amatent per a assolir-lo quan fugia. Alguns somrigueren, d'altres condemnaren la grosseria amb una mirada reptadora. Hi hagué filòsof que prengué aquell obrer per herald de la revolució triomfant.

Però tots els ulls convergiren altre cop a la carretera, que sols aquell comboi trepitjava. El trist seguici anà enxiquint-se, enxiquint-se, fins a presentar tan sols la negrosa esquena d'un cotxe suspesa sobre el perfil de dues rodes. La vista escorcolladora s'enterbolia quan aquella taca negra es redreçava dalt del serradet. Per fi un llenç cendrós ho esvaí tot. Llavors, aquella gentada, amarada d'humitat, plegà els braços amb esgarriances de fred, i, sense comunicar-se cap impressió, es destrià, encaminant-se cada u apressadament a casa seva.

recorregut:

Carrer del Carme i plaça del Carme (antic Sindicat dels pagesos)

Aquí situa Oller la casa dels Galceran a Vilaniu. Recordem que a La febre d'or, que situa l'acció una quinzena d'anys més tard, aquest casal ja s'ha convertit en el Sindicat Agrícola que ha estat durant un munt d'anys, fins que la part més antiga (casa Galceran) s'enderrocà l'any 2004. Encara hi ha fotografies de la planta baixa, destinada a magatzem, on anaven els carruatges de la novel·la, i de l'entresol i la planta noble on habitava la família.

La casa dels Galceran ocupava tota l'ala de la plaça de les Monges paral·lela al convent del Carme. Aixecada a les darreries del divuitè segle, participava alhora de la grandiositat de línies de les construccions de Carles III i de la pobresa d'ornaments que caracteritza les de Carles IV. El seu davanter, molt més llarg que alt, denotava en les seves obertures un entresol il·luminat per sis finestres quadrades i simètricament compartides en ambdós costats d'un portal grandió, tot de pedra, amb els mateixos relleus i rebuscat casament de rectes i corbes invertides que tenien els enquadraments de l'època. Set grans balcons de marc esgrafiats en l'argamassa donaven llum al primer pis; i, a desproporcionada altura, altres tants, ovals, revelaven l'existència del pis segon i darrer, sobre el qual s'estenia una feixuga coronisa amb desmesurades carasses que sostenien en llurs boques, negres canals de ferro, com monstres que, ajaguts a la teulada, contemplessin el carrer, tot mastegant el canó de capgirades pipes. Fora d'això, sols adornaven aquell extens frontis les baranes de ferro cargolat que servien d'ampit als balcons, i uns grups mitològics, de dimensions

desproporcionades, que una mà ignorant havia perfilat en els grans panys de paret.

La plaça de les Monges, que s'estenia al davant, era prou ampla per a deixar dominar d'una sola ullada aquell gran casal. Era, no obstant, trista i solitària per trobar-se més arrambada a un cap de la vila que no pas al mig. Però aquella casa i la portada barroca de la capella del Carme, la qual estava situada al cap del convent (com tots sever i amb certa fesomia de presó), donaven a la plaça un caràcter monumental que no es trobava enlloc més de Vilaniu. Quatre humils casetes de menestralia es miraven de fit a fit des de les altres bandes de la plaça, i, en mig d'aquesta, tres rengles de plàtans escarransits i alguns fanals bruts eren eloqüent mostra de la policia i ornament que a Vilaniu regien.

Passejant sota aquells plàtans (tots endiumenjats amb levites d'immemorial figurí els paisans, enguantada i encarcerada com sempre la gent de guerra) estaven els personatges de la vila, quan apuntà per un cantó el brec de don Pau. En albirar-lo, s'arremolinaren tots vers la gran porta, allargaren el pas els que venien entre la quitxalla, i, en rebombar el carruatge per l'entrada, la família Galceran es trobà voltada d'amics i aduladors.

En aquest mateix indret es relata també una sonada actuació castellera, la millor pàgina literària que existeix sobre aquest fet. Recull el costum d'anar a fer castells davant de la casa de les autoritats, en aquest cas a primera hora del matí del dia de la festa major:

A les quatre i minuts de la matinada, l'endemà, diada de Sant Joan, al mateix temps que el primer raig de sol d'aquell dia, salvant la carena del Serrat del Comte, daurava la blanquíssima penya de la Grau de Bondelit, els campaners de la vila ventaren les campanes, a la plaça de les Monges el pirotècnic calà la tronada, i les gralles dels castellers començaren a refilar a l'oposat extrem de la població.

[...]

Començava la festa major.

[...]

Justament, ja de temps immemorial, la tronada es calava a la plaça de les Monges. I tots els que corrien pels carrers se n'hi anaren. Un cop allí, tapant-se les orelles i apartant-se com podien del perill, resistiren l'atronador espetec d'aquells mascles que, en esclatar, feien tremolar les cases i omplien l'aire d'un fum irrespirable que tot ho empestava de pudor de sofre. El darrer tro fou celebrat amb gran cridòria. Però, quan menys s'ho pensava, el públic veié comparèixer els castells.

Era de presumir que «aquells senyors, poc avesats a matinejar com la generalitat», dormien encara, o almenys devien desitjar dormir: així semblaven declarar-ho també, de faisó ben eloqüent, els balcons tancats i barrats del primer pis. Prou que ho veien, els castellers ; ¿però qui els conté?

-Bah, bah! si no ho veuen ells ho veurà el servei!

Tres o quatre criats guaitaven per les finestres de l'entresol, i el cotxer, en mànegues, de camisa i esclops, estava recolzat al portal, essent objecte de l'enveja d'un rotllo de criatures, que haurien trobat deliciós poder passar els llefiscosos ditets pel xarol del carruatge que aquell després espolsaria.

-I, si no, que ho mirin aquelles carotes -afegia un casteller enfilant-se ja a les espatlles d'un altre i al·ludint a les monstruoses canals de la barbacana, que semblaven contemplar-lo de fit a fit.

Els timbals, després d'un llarg redoble, emprengueren llur cansat acompanyament com per assenyalar el compàs, les gralles començaren a tocar, i cessaren els dubtes : "s'havia de fer el castell, baldament no el veiessin les persones a les quals anava dedicat».

Llevat d'alguns brivalls ja enfilats a les pilastres de la portada del Carme, i alguns forasters que es retiraren al cap més obac de la placa, fugint del sol, que anava ja envaint-ne un tros, els altres s'agrumollaren davant de casa don Pau, formant una massa atapeïda de carn humana, per damunt de la qual bellugaven centenars de caps i braços entre la coloraina de virolats justillos, gec i gorres, que de la blancor de les mànegues de camisa sobreeixien. Ben aviat, en mig de la gentada, s'obrí un petit clap, al centre del qual es col·locà un home espitregat, ample de pit, de coll robust, massís de cames, nervut de braços i de cap petit (personificació vivent de l'Hèrcules mitològic), qui, amb la major naturalitat, es disposava a ésser la pedra fonamental de la columna humana que anava a erigir-se. Dos més, rivals de la seva fortalesa, es brindaren a servir-li de crosses agafant-li els braços,, que col·locaren sobre llurs espatlles. Així posats, almenys una vintena d'homes s'agarbonaren a l'entorn d'ells tres, formant un ample pedestal que, per estranya atracció de la voluntat, constituïa una sola massa, tan compacta i resistent que ni d'ull de serp. Ací i allà, escalaven el primer home que tenien davant joves i xicots de totes mides; i, encara no es veien segurs dalt de la pacient espatlla, empenien, com per un pla pedregós, airós camí cap a, aquell pedestal, passant per damunt de les espatlles de l'apinyada munió que s'oferia sense esforç, ni girant tan sols el cap, a servir de camí públic. La gralla. començà la tonada del castell, el més resistent dels que venien caminant per damunt de la gent anà a posar-se dalt les espatlles de l'hèrcules, i, en menys d'un Jesús, es veieren aixecar-se cent braços d'acer del pedestal, i encastar-se a les pantorrilles d'aquell segon altres tantes mans ossoses i aferradisses com les urpes del lleó.

Sota d'aquella piràmide de braços tivants desaparegueren els caps dels que formaven fonament. Un hom no sabia què admirar més d'aquells titans: si la força muscular de què anaven a donar prova, o bé la resistència de llurs pulmons, que durant tant de temps lluitarien amb l'asfíxia. Mentrestant el segon estenia els braços, mantenint amb ells l'equilibri, com un funàmbul amb el balanci, i el tercer, al so de la gralla, que havia emprès la segona estrofa del seu cant, escalava ses espatlles pausadament. En posar-se dret dalt d'elles, senti les urpes del segon com se li aferraven a la corba dels genolls per apuntalar-lo, i esperà, estès de braços, el quart, que ja anava enfilant-se per la seva esquena mentre la gralla tocava la tercera estrofa. Tocà després la quarta, i la

cinquena, à mesura que anaven escalant i augmentant la columna el quart i l'aixecador o penúltim. Llavors era de veure com, al compàs del castell, creixien l'entusiasme i l'expectació de la multitud. El segon podia amb prou feines sortejar, amb el seu enginy de casteller, els balanceigs que l'ascensió de nous individus produïa al castell, cada cop més alt. Aquell feix de braços més forts que el ferro li sostenien les cames en la més absoluta immobilitat, però, de genolls amunt, el cos li brandava de davant darrera, i sols amb la seva voluntat, més puixant encara que les seves hercúlies forces, podia dominar la tendència a aclofar-se que als genolls i a la cintura li imposava l'enormitat de pes i de balanç.

-Ai, ai, ai!-exclamaven els més llecs en veure el tremolor que ocasionava la pujada de l'enxaneta.

-Animo! avant, avant! -cridaven els altres.

I l'enxaneta, nen de nou anys, angelet que havia de coronar aquella columna de la supèrbia humana, seguia sa penosa ascensió com un gat de mar per l'antena d'un vapor fujetejat pel vent, sense mirar a baix, on tenia el perill, sinó a dalt, on tal volta veia l'esperança allargant-li aquella mà invisible a què deu l'home ses majors empreses. Cada balançada del castell, la mes imperceptible genuflexió d'un casteller, produïa en aquella mar de gent un corrent secret que esglaiava els cors i acabava esbravant-se pels llavis en una remor sorda i perllongada com la de les ones.

-Avant ! avant i fora ! cridaven de baix. I la gralla ajudava a l'encoratjament estirant la cadència de ses darreres notes tant com ho consentia el pulmó.

De sobte esclatà un picament de màns universal: l'enjaneta estava dempeus dalt de l'aixecador, i, mi; aclofada encara, feia amb els braços aquell moviment d'ales que entre els de l'ofici s'anomena l'aleta. La gralla, amb una nota prima, perllongada i estrident com el gemec suprem d'un gran esforç vençut, acompanyava aquell senyal de triomf. El castell estava fet: calia només restablir l'equilibri, posar-lo a plom ; i dret, enterc ja l'enjaneta amb sos bracets en nanses, calgueren sols petites inflexions de cos, imperceptibles a l'espectador indocte en la matèria, per a aconseguir-ho.

En aquell moment s'obri el balcó del mig, i aparegueren don Pau i el general. Un espetec atronador d'aplaudiments coronà l'aparició. La mar bramulà més fortament que mai, i la curiositat i el goig promogueren veritables onades en la multitud.

-Al balcó, al balcó! -cridaren els castellers.

I el castell, ferm llavors, com un estrany pilar barroc format per un enfilall de cariàtides, començà a navegar cap al balcó per entre aquelles onades humanes que amb ell avançaven compactes i sorolloses, com avança l'aigua per la platja.

Aquella mar de caps somrients, tots aixecats vers un cantó, fits en un sol lloc els ulls; aquella marxa pausada i unànime de la multitud acompanyant amb aclamacions la seva obra, vanaglòria llegendària de la força humana a què es lliurava per passatemps tot un poble treballat per la fatiga que exigeix l'aspre conreu de la nostra terra; aquella veu trista, gemegosa, de la gralla, que apagava el redoble acompassat dels timbals quasi tant com el brunzit continu de les veus humanes; eren per

a commoure l'esperit més sord a les expansions populars. No cal dir, doncs, l'efecte que havia de promoure semblant espectacle en l'ànim entusiasta del general Poudor, d'aquell heroi de la irreflexió que devia sos entorxats, més que a l'art de la guerra, a la flaire de la pólvora i a la cridòria insultant de l'enemic.

-Magnífic! Avant, avant! -exclamà mentre anava atansant-se al balcó el castell. -Això és gent de bronze!, això són homes! -deia a son gendre tot perlejant-li una llàgrima als ulls.

Quant a don Pau, ja més fet a l'espectacle i d'ànima poc accessible a la tendresa, amb tot i ésser a ell, més que al bon Sant Joan, patró del poble, a qui principalment anava dedicat el castell, no sabia entusiasmar-se com son sogre. En sos llavis es dibuixava tan sols aquella rialleta seva que jamai ningú no podia ben desxifrar si era d'ingènua complaença o de mal continguda mofa.

Per fi el castell arribà a atracar-se al balcó; i, seguint el costum de la terra, l'enjaneta saltà als braços de l'amo de la casa entre els aplaudiments de la gernació de baix.

Animat el general per l'exemple, prengué també amb els seus l'aixecador. Mentre sogre i gendre donaven estrenes e un i altre, el quart i el terç escalaven el balcó, aferrant-se. el primer e la socolada de ferro i guanyant la barana amb contraccions prodigioses, puix son company, no arribant ni a la pedra, se li havia penjat als peus per seguir-lo.

La gralla féu son darrer cent amb veu trèmula, els timbals acabaren amb un llarg redoble, i, botant a terra el segon, es deslligà aquella immensa garba d'homes que ofegava els de baix. La massa humana que durant tant de temps havia format aquell tot compacte, es destrià llavors com per encantament, i es restablí en la plaça la suau remor de cent converses alegres i aquell formigueig marejador a què es lliuren les multituds abans i després d'un espectacle.

Arreu els grallers (que, per dissort del bon gust, van posposant les tonades característiques a cents artificiosos que ni s'adapten a la modulació de llur instrument ni mouen com aquelles les fibres de llurs cors) romperen en una marxa d'òpera italiana, i, a son compàs, abandonaren els castellers la plaça portant darrere d'ells bon estol d'aficionats. Però, encara no havien trencat pel carrer de Santa Maria, amb el qual fa cantonada la casa Galceran, que ja atabalava la plaça, redoblant sense parar, un timbal destrempat, i la gernació feia ample rotllo als Diables: ells, també, volien fer llur ball.

Arrenglerats en doble filera, i presidits per Llucifer i la Diablessa, anaven i venien amb compàs adelerat. Es paraven arreu; eixia un dels diables, vestit, com tots, a manera d'arlequí antic, però amb caputxó i banyetes: enlairava la maceta, i, movent-la a compàs dels passos curts i trencats amb què caminava, anava salmodiant un parlament en vers, salpicat d'epigrames desvergonyits contra la gent de la vila. I el ball acabava amb un foc granejat de carretilles que, a la claror del dia, petaven, i fiblaven la pell del descuidat espectador, sense causar a la vista cap efecte artístic.

La gent, no obstant, hi reia de valent. Feien soroll, socarrimaven sense avisar, i això bastava per a divertir aquelles disfresses que en res no trobaven tant de gust com a mortificar i fer córrer la gent. Els senyors

Galceran, no trobant prou atractiu en semblant espectacle, es retiraren. No, per això, els imitaren els vilaniuencs del carrer, als quals agradava molt sentir xiscles i crits.

Però la broma no parava aquí, que encara, darrera els Diables, anaren compareixent a la plaça danses i més danses, com el pintoresc ball de Bastonets, el de la Rosaura, el de Dames i vells, el d'en Serrallonga, i d'altres menys vistosos, entretenint els nens Galceran i el mateix avi, qui es brindà de bon grat a fer-los companyia a la finestra, des d'on arreplegava amb semblant rialler els disbarats i castellanades de què esmaltaven llurs parlaments els personatges.

Però també durant el llevat de taula de la festa major.

En arribar -a la finestra, desembocava la gent a ramades, i, entre ella, les gralles i els castellers. Aquests vingueren a reunir-se al peu de la porta de casa en Galceran. Donya Isabel, al mateix temps, no s'entenia de tantes visites. I, mentre tota la gernació de, la plaça anava espessint-se i es poblaven els balcons, i els xicots del carrer s'enfilaven als arbres, als fanals i a les reixes més baixes del convent (únic edifici que romania fred i indiferent a la festa), allà el garbuix dels castellers es disputava i gesticulava amb extraordinària vivor. Tots els esguards i braços dels contendents s'endreçaven a un home petitó, magre i nervut que, pel que es veia, no es deixava convèncer. Era en Llebreta, que, contra el parer de la, gent de l'ofici, s'entestava a prendre part en el castell que es preparava.

-Ens comprometràs! ens faràs caure! Tu no hi estàs fet! -li oposaven ací i allà, els castellers, empenyent-lo a fora amb llurs braços nervuts i arremangats fins a colze: Però l'idòlatra d'en Galceran romania ferm com un pilar de ferro clavat a terra, i, de la mateixa manera que resistia les investides son cos, repel.lia son esperit les observacions. L'entusiasme li prometia força, virior i agilitat: per què no fer-les jugar a honor de son amo, com el cor volia?

-Amunt, doncs! digueren els més oposats, veient que no hi havia mitjà de doblegar-lo-. Però, ei!, aniràs a tercers; que, ni per l'alçada ni per a força, tu no serviries per a primers ni segons.

-Bé, aniré a tercers ; però amunt! Quin castell farem?

-El de tres pilars de nou.

I redoblaren els timbals, empengueren les gralles la tocada característica, i arreu es veié agarbonar-se una munió d'homes en cos de camisa dintre i fora del triangle que formaven els tres primers, separats entre ells per la llargada del braç amb que s'arrapaven al coll dels que feien de crossa, i enllaçats per les urpes que mútuament es clavaven més amunt del colze.

Els tres personatges de casa en Galceran, voltats de tots els de la vila, ocuparen ben aviat els balcons el primer pis, així com les finestres de entresol les senyores i els senyors que anaven a donar la benvinguda a donya Isabel. Tota la concurrència de casà en Montellà, comprenent-hi les senyores de la casa, compareixia ara a saludar la primera senyora de Vilaniu. Donya Francisca i son fill, que, malgrat les repetides instàncies

del vell Merly, havien diferit fins a aquesta hora el visitar-la, arribaren poc després de fer sa estudiada introducció don Tomàs Riudavets.

[...]

Mentrestant el castell anava fent-se al ritme acompassat de la gralla, que, amb la seva veu nasal, ensordia la maror de la multitud. Donya Isabel, no feta a l'espectacle, s'esgarrifà de veure com anaven creixent aquelles perilloses columnes d'homes, i es tirà enrera. Llavors la Montserrat invità son amic a ocupar aquell buit.

-Vingui aquí, Albert, vingui; que vostè i jo no tenim por. Quins nens més bufons, oi?...

[...]

Però ben tost es senti aquella nota estrident i llarga amb què la gralla anuncia la coronació del castell. Tots els caps s'abalançaren a fora per contemplar-la. Donya Francisca i la Montserrat empenyeren fins a la finestra donya Isabel. El castell estava, realment, fet: l'enjaneta havia arribat ja a escalar aquella torre oscil·lant i buida, formada només per tres pilars de set homes, enllaçats pel frèvol encreuament dels braços ; i damunt l'esquena de l'aixecador, que estava ajocat sobre els setens, aletejava ja, i en senyal de triomf tirava al públic el doblegat mocador amb què cenyia son ros capet, l'enjaneta. La plaça en pes féu un clam de joia, tots els cors s'eixamplaren, atronà l'espai un aplaudiment universal. Però, quan l'enjaneta es deixà lliscar sobre el setè per començar son descens, es desballestà un pilar, el castell tremolà amb horribles contorsions, i, de sobte, s'enfondrà en horrorosa confusió de braços, cames i caps com atrets per un xuclador invisible. Un formidable udol d'espant acompanyà la sobtosa caiguda. Darrera l'udol callà en sec la gralla, i es sentí la discordant remor de crits isolats, plors de criatures, xiscles, comentaris i protestes que trencà, de sobte, un nou espetec d'aplaudiments. En ensorrarse el castell, el públic de baix havia rebut amb els braços tots els castellers: ningú no s'havia fet mal. Solament el bon Llebre, causant involuntari del desastre, es retirava de la plaça capolat d'ossos i capmoix.

Entre les persones avesades a veure castells, aquell ensorrament serví encara de distracció: ja sabien que el públic és amatent a aixecar els braços, que el casteller estibat cau així en un llit de flongíssimes molles sense rebre dany, i contemplaren amb fruïció estètica l'efecte grandios d'aquella enraïmada d'homes fendint els aires.

-Han vist, que hermós? -saltà la Montserrateta-. Sembla la caiguda dels àngels rebel·lats.

Però donya Isabel, no avesada a l'espectacle, sentí tota l'esgarrifosa impressió d'un gran desastre, una profunda commoció li gelà la sang, i caigué en basca. L'esglai durà, amb tot, pocs minuts: era un senzill cobriment de cor. Però hi hagué per la casa corredisses intempestives, els nens ploraren, algun oficiós pujà a grans gambades la nova al primer pis, emportant-se'n darrera seu don Pau, el general i tota la concurrència; un criat va córrer a la farmàcia a cercar medicina de sustos, i, en fi, s'armà un tal i tan inútil aldarull, que les anades i vingudes, els crits i l'enrenou apesaren profundament la ben aviat retornada senyora, sense que servissin absolutament de res més.

Els visitants ocuparen altra vegada balcons i finestres, atrets per la gralla, que tornava ja a refilar. Els castellers, picats de l'amor propi, realitzaren llavors amb èxit complet una proesa inaudita, un miracle esbalaïdor de força i equilibri: feren l'espadat de sis, començant, al revés, per l'enjaneta, i havent, per consegüent, d'aixecar a plom la cada volta més llarga columna per assentar-la a les espatlles dels que successivament l'anaven augmentant de baix a dalt. L'espectacle d'aquest esforç titànic, que revelava tot el que pot la frèvola màquina humana a un crit de la voluntat, exaltava l'entusiasme públic fins al deliri. Però donya Isabel, per a qui els miraclers de la força bruta no tenien cap atractiu, restà en el canapè de la saleta, voltada de les seves entenimentades amigues, fins que abandonaren la plaça els castellers.

I, fora aquests, tornaren encara a lluir llurs habilitats totes les danses sota aquells balcons, ocupats només a estones per la jovenalla d'ambdós sexes, la qual no trobava lloc més a propòsit per a esplaiar sospirs i mirades d'amor. Prou s'esgargamellaven els actors dels balls que tenien parlaments; prou s'acoloraven fent salts i cabrioles i combinacions coreogràfiques els dansaires de les comparses idíl·liques; prou calaven i més calaven carretilles els diables : llurs esforços eren incapaços de retenir gaire estona als balcons la gent com cal. Entre aquells jocs i les portentoses proeses dels castellers hi havia per als vilaniuencs la desigualtat d'atracció que tindrà sempre l'obra de tot un poble, allò que revela força i valentia, que encadena la mirada i penja d'un fil l'esperit, sobre el que sols distreu els ulls i fa riallejar l'ànima.

recorregut:

Carrer del Carme, carrer dels Metges, plaça de les Escudelles, carrer de Sant Pere

En algun d'aquests indrets se situa a la novel·la *Vilaniu* la casa de l'Albert, l'advocat jove fill del vell Merly, servidor dels Galceran. Es descriuen uns carrers estrets i foscos, amb cups oberts, que a la nit fan perillar de caure-hi als qui caminen a les fosques.

recorregut:

Pujar pel carrer de la Peixateria, Forn Nou, en direcció a la Plaça dels Alls (antiga casa Moragas, avui desapareguda: en la confluència amb el carrer Forn Nou)

Narcís Oller va néixer en aquest indret. El rerafons històric, les convulsions del darrer terç del segle XIX en què l'alternança conservadors-liberals es trenca per sempre amb l'adveniment de la República, és present a les novel·les d'Oller, però també als seus escrits memorialístics. Recuperem la infantesa de l'escriptor a Valls, quan va viure de primera mà aquests episodis. En parla en un text que porta el títol de "Records de noi", publicat a *Notes de color*:

Quan jo era petit, al meu poble regnava el salvatgisme. El mal exemple de les guerres i trasbalsos que es seguiren, quasi sense

interrupció, de l'any 8 al 45, havia avesat mos conterrànies a matar-se, a robar-se la vida els uns als altres, de vegades per no res.

Jo havia sentit ponderar, com a heroïcitat, a persones de bon seny, la conducta abominable dels nostres bagatgers de la guerra de l'Any vuit, que acabaven traïdorament amb la major part dels ferits francesos en tragar-los; i recordo encara la fruïció amb què es narraven les sagnants revenges i crueltats que la guerra dels Set anys havia promogut, en ambdós partits. Fills i germans de les víctimes quedaven encara per a sentir-ho, i en el secret de llur cor gruaven l'hora d'allò que ells anomenaven «fer-se la justícia». Un cop descobert l'objecte de llurs odis, quan menys aquest s'ho esperava, li clavaven un punyal a l'esquena, restava l'home estès a terra, i mai l'autoritat no podia descobrir el matador. Si algú havia vist el crim, s'ho callava: qui per por, qui per ésser dels que duïen iguals fins ; altres per una estranya aberració del sentit moral que els induïa a compadir el matador, considerant el que aquest havia abans sofert en perdre algú dels seus.

Era, doncs, un estat deplorable. Mancada la vila de fanals encara, la meitat de l'any no podíem eixir, a les vetlles, sense una llanterna a la mà; i ben sovint havíem de recular, esglaiats, en veure, a la claror d'aquella, el cos d'un home travessat al peu d'una cantonada solitària. I, a tot això, dormíem amb les portes obertes, sense somiar lladres, i passàvem els estius tranquil·lament a la nostra casa de camp, voltada de boscos prou feréstecs i deserts perquè de tant en tant baixés a visitar-nos-hi algun llop. Recordo haver sentit sos udols, i vist les llumenetes fosforescents de sos ulls pampalluguejar, en la negror de la nit, de l'esclatx estant d'on jo el guaitava amb la meua mare, tot tremolant de por, arrapat a ses faldilles.

Però àdhuc aquesta impressió, que l'hora i la imposant quietud de la naturalesa adormida devien fer-me més aguda, mai no em quedà tan profundament gravada com la que vaig ara a descriure-us.

Nosaltres habitàvem, a la vila, una casa antiga, gran; un ver casal, que tenia son hort al darrera, ple, a la nit, del misteri amb què s'arrebossa la vegetació; sos cellers subterrànies, grandiosos i de naus tan altes que semblaven d'església; sos graners i ses golfes, panteó de records on anaven a parar tots els mobles vells, formant fantàstics túmuls; sos passadissos llargs i foscos, i una gran escala de pedra el fanal de la qual no n'aclaria pas mai sinó un petit tros. No cal dir si n'hi devia veure, de fantasmes, per tots aquells espais tenebrosos, ma imaginació de noi, ja prou exaltada per rondalles de la vora del foc i esgarrifosos episodis de la mateixa vila!

La meua família era nombrosa, i hi abundava la gent jove, que, amb son bon humor, atreïa cada vetlla gran tertúlia. Solíem sopar tard, i jo havia fet ja la meua becaina damunt de l'Aritmètica o del Fleury, quan entrava a la sala de reunió, i en plena visita em lliurava al bon son, còmodament cargolat dins d'una immensa poltrona encoixinada amb antigues tapisseries que em preservaven de l'aire. Per això, quan anàvem a sopar, baixava l'escala de bracet amb ma mare i més disposat a somiar que a altra cosa. Arribàvem al menjador de l'entresol. Mos parents, encara animats per la conversa dels contertulians, s'asseïen alegrement entorn de la llarga taula, i jo m'hi atansava amb tan grans

esgarrifances de fred que fins sentia peresa de tocar la pisa i aquells coberts de filtrant lluentor. Per fi em llançava a menjar, i tot era engolir sense assaborir res, esperant només l'hora beneïta d'anar-me'n al llit, és a dir, de pujar ben acompanyadet aquella gran escala i entrar a l'espaiós pis amb garantia que no m'hi deixarien sol mentre l'àngel, a qui em feia encomanar la meva mare tot, despullant-me, vetllés el meu son. El pensament només de despertar-me abandonat entremig d'aquelles salasses fosques, ja m'esborronava tot.

És d'advertir que, si, com he dit abans, els de casa no es preocupaven de si la porta forana quedava o no oberta, jo, en canvi, cada nit la tenia clavada al pensament. En eixir al replà de l'entresol, mos ulls lliscaven, sense voler, fins al cancell; que albirava a baix com gola de llop, i el meu poruc magí traspassava el massís de la fusta i es figurava ja al carrer, ben fosc, o bé sols enllapissat de blavenca llum de lluna, amb homes estesos a terra, hòrridament clapejats d'ombra, quan no posava de rasés a més, a les cantonades, traïdors embolicats en rústegues mantes fins als ulls. Tot això passava per ma fantasia com per un mirall a mitja claror. Jo tremolava, apressava el pas, i feia a ma dolça mare la pregunta de sempre:

-Ja és tancada, la porta ?

Aquesta descripció té molts punts de contacte amb l'ambient familiar que descriu a la novel·la Vilaniu, i que Oller situa a la família Galceran, a la casa de la Plaça de les Monges.

Havien ja sopat, i estaven llavors assaborint les dolceses de la intimitat lliure de traves, indolentment asseguts en les butaques de la saleta de confiança. Immediata al menjador, era aquesta una peça de bones proporcions, a la qual feia anys que aquella família havia dispensat especials preferències. No reunia, certament, la riquesa i la grandiositat del primer pis, però superava a aquest en comoditats i, sense ésser model d'elegància, entonava millor amb el nostre segle.

Per a habitar les espaioses i altíssimes sales d'aquell pis calia una nombrosa família. Les veus hi ressonaven. Si s'hi entrava de nit amb un llum, lluny d'aclarir-les, servia aquest per a escampar-hi ombres antipàtiques que, desperfilant els cossos d'on partien, s'estenien pel trespol, per les parets, pels sostres, en formes fantàstiques, gegantines; esfilagarsades; ombres que es bellugaven, creixien, s'eixamplaven, es reduïen o s'esqueixaven al tremolor del flam; que allí escantellaven horriblement un bust de marbre, més ençà escamotejaven un mirall, emmascaraven una galta d'un retrat, esqueixaven una cortina, partien una cornucòpia, amagaven una taula, mig trabucaven un tamboret, i, a la interposició d'una mà inquieta, aixecaven per parets i sostres tot un vol paorós d'ocellots negres que feia aturar el pas amb una mena d'ensurt. Després, a l'hivern, el fred s'ensenyoria d'elles amb tal imperi que ho gelava tot: gelava l'oli dels rellotges, des de sa entrada muts, assenyalant sempre una mateixa hora, com avassallats per la mort, o heralds d'una eternitat anticipada de fredor, de paralització, de silenci; gelava les pedres, els ferros de les xemeneies, on era inútil provar d'encendre res: una bufada de vent, amagada al canó, venia de dalt i

gitava als ulls, als tapissos, per damunt dels mobles, la cendra; convertia la blavosa flama en un foc follet que fugia burlant-se de qui es trobava allí, feia espeternegar la llenya, i, després d'estendre damunt d'ella un agramant de daurades guspíres, deixava la llar convertida en nínxol buit.

No: ni don Josep ni don Pau, mentre foren sols, no volgueren estatjarse en aquelles habitacions. La major part de l'any les tenien tancades, convertides en una espècie de museu, de palau encantat, que, quan s'obria per allotjar-hi algun general de columna o celebrar-hi alguna solemnitat, rebia sos visitants amb cruixits de fustes, amb petits esllavissaments de crostes de pintura o d'or, com si el geni de la quietud que les habitava es deixondís remoyent la terrosa cabellera i estirant sos ossos condormits. Si s'esdevenia qualsevol necessitat, la Queta, l'antiga guardiana d'aquell casal, no volia pujar-hi sola. Ultra aquells cruixits i el joc paorós d'ombres, glaçaven son esperit les mirades (que també, a les oscil·lacions de la llum, semblaven cobrar moviment) dels grans retrats sobre fons fosc penjats a les parets. S'hi feia acompanyar per en Llebreta, o no hi pujava, ni tan sols amb el gos, perquè aquest solia parar-se davant de la porta, ensumava, mirava un xic endins, i empenia retirada, arrossegant la cua, escala avall; coses, totes aquestes, que suscitaven encara més recels a l'esporguïda criada. La mateixa donya Isabel, que amb sos fills i criats duïa tot un alegre formiguer de vida per a esvair d'aquelles sales l'alè de mort, havia també defugit d'habitar-les el primer estiu, com posseïda de certa superstició secreta de què no es donava compte prou clar.

Des d'aquest mateix indret, la casa de la Plaça dels Alls, Narcís Oller va ser testimoni dels aldarulls històrics ocorreguts a Valls l'any 1868, amb la crema de cases de senyors del carrer de la Cort, que va ocasionar que la família es traslladés a viure a Tarragona. Oller els descriu així:

Era una golfa gran, destinada sols a trastos vells, i, per tant, en tal estat d'abandó, que jo de cap manera podia fer tombar la clau, de rovellada, en tractar d'obrir la porta. Imagino l'espant que devien tenir les rates en sentir tan a deshora grinyolar rústegament com grinyolaren aquelles frontisses, i l'efecte que tres o quatre anys abans m'hauria causat a mi mateix penetrar en aquella estància solitària de casa, tan gran i plena de munts disformes que, a la claror de la lluna, semblaven túmuls i llits de mort.

Vaig guaitar per un dels finestrals, que ni vidres tenia. Com que la nostra casa era més alta que les del davant, des d'allí descobria una gran extensió de teulades i de cel. Una lluna invisible, però molt clara, ho argentava tot, estenent ses resplendors fins a baix al carrer, una de les voreres del qual aclaria perfectament, deixant l'altra gairebé a les fosques, ja que els malcarats fanals d'oli de ben poc podien servir-hi. No passava ànima vivent, i la vila semblava lliurada a la pau d'un somni reparador. Aquella silenciosa soledat, tota aquella pau dels cels, ni torbada pel pas del més lleu nuvolet, van arribar a hipnotitzar-me, tenint-me bona estona sense esma ni pensament, fins que em tornà a la realitat una certa ratlla vertical de llum roja que es dissenyà en el finestró del davant. Aquella llum tremolà un moment, i una silueta humana,

abocant-se al vidre, vingué ben aviat esborrar-ne bon tros. Devia ésser un home que vetllava com jo, o que, en l'insomni de la intranquil.litat, no podia parar al llit. Potser per aquell rubor pueril que la por ocasiona fins en els casos més justificats, en veure aquell home vaig recular instintivament, i em semblà que ell, a sor torn, feia el mateix, dant per resultat una mera de balancé ridículíssim. La ratlla roja de llum no per això s'apagà, ni jo em vaig moure del redós de la pilastra or m'havia amagat per seguir vigilant, fins que, sentint garrinyar la lleba d'una finestra immediata, ni el meu veí ni jo vam saber sostenir més aquell recíproc escamoteig. Ell s'abocà al balcó i jo al finestral, encara que sense ni saludar-nos. D'aquella finestra un cap més guaitava al carrer: s'aixecà a mirar als aires; després es decantà escoltant.

En aquell bell moment es sentí una cridòria gran, però confosa, allà lluny. Fou com un udol estrany de moltes veus alhora ressortint del brunzit sord i pregon d'ona de mar. I el silenci tornà a imperar de seguida, deixant-me en la major confusió. Els vidres d'un balcó més baix van tremolar a la llum de la lluna, llançant reflexos de llauna. Oh! tothom vetllava, tothom! Prou tenia raó, l'oncle, de desconfiar de la xurma! ¿Com, doncs, deslliurar mai la mísera humanitat, sempre assedegada de pau i de justícia, de l'opressió que l'afligeix eternament, si, tant bor punt es desfà de la de dalt, cau sota la més brutal encara dels de baix? ¿On eren, aquella llibertat i aquella fraternitat, tan predicades que d'una bufada havien d'acabar amb l'odi i els rancors creats pels governs d'Isabel II? L'amargor del desengany m'ofegava el cor, i foguerades de vergonya m'encenien les galtes. Qui havia de pensar que el dia del triomf els mateixos lliberals hauríem de vetllar, armats, per les pròpies vides? I, a l'impuls d'aquesta ràbia, em prometia a mi mateix esclafar d'un a un aquells criminals, tirant-los pel cap tot el fustam que tenia a la vista, si per cas s'atansaven a casa. Lluny de tenir por, l'esperança de lluitar m'enardia, em dava coratge i em reforçava el pensament, poc abans fluctuós i escapadís.

De sobte esclatà un altre udol com aquell, per bé que més perceptible i prolongat. Devia venir directament del fons de l'espai de davant meu, perquè ressonà ben bé dins de la golfa. Indago amb la vista, i veig que allà al darrer terme el cel s'enrogeix: són les primeres clarors d'un incendi. El crit ha rebotat de l'angle esquerre... Doncs ve del cartó nord: quasi endevino la casa. Però un tercer udol, més fort encara, i simultani amb un tro pregon i rodolós com de trabucamert de carro ple de taulons, em trenca el fil dels pensaments, em crispa els nervis, i, tot ensems, una immensa fumarada espurnejant, que esborra aquella resplendor rosada, em demostra que s'ensorren sostres.

-Perdularis! Quanta infàmia I quina deshonra! A què ve això? - exclamava, a punt de cridar, forassenyat pel desengany.

Llavors passaren dos homes arribats a la part fosca del carrer, que era la de la meva banda. Baixaren de la Placeta molt determinats, i tombaren pel carrer de Sant Pere sense mirar a casa nostra per res. Eren les dues úniques persones que havien passat per allí durant l'hora i mitja que duia d'aguait. És cert que, pel pas a què anaven i la manera d'amagar-se la cara amb tapaboques malgrat la calor, es feien sospitosos; però, un cop perduts de vista, ja no vaig pensar més en ells.

L'incendi, aquell incendi cada cop més formidable ! allò era el que més excitava el meu esperit! «¿Qui devia ésser la víctima infeliç d'aquells perduts?»

I a cada udol de la innominada fera, a cada estrèpit d'aquells que retronava pels aires, la ràbia em creixia i em venia major daler de venjar l'ultratge fet a mos principis lliberals, quan heus aquí que sento a poquíssima distància un altre udol d'aquells. Eixia del carrer paral·lel al nostre, del carrer de la Cort, quasi a la mateixa línia de casa, un xic més cap a l'esquerra. El perill no sols augmentava, sinó que s'anava atansant: era qüestió, doncs, de preparar-se per a la defensa. I parant orella a la maror que d'aquell carrer pujava, vaig pensar amb tristesa en la inutilitat de les pistoles que, com rient-se de mi, m'havia dat l'oncle. Jo volia defensar la família, salvar la casa, venjar la revolució... ¿Què havia de fer, amb aquelles armes que ni per a espantar pardals servien? I, atiat per aquesta desesperació, vaig començar a passejar-me descompassadament per la golfa i a triar els fustots més pesants i manosos que em poguessin servir. De cop, i com per ajudar-me, una gran claror amarà la misteriosa golfa. Era vivíssima resplendor del darrer incendi, que, daurada com la del sol, muntava per entremig de les teulades a esvair la rojor boreal del de més enllà, entre grans bufades de fum negre salpicat d'espurnes i brases que s'enfilaven pels aires com coets. Llavors vaig comprendre que tirar cabirons i teies als incendiaris seria contraproductiu, i l'evidència del disbarat que anava a fer m'esborronà tot.

Una gran corredissa a baix al carrer va llançar-me al finestral altra vegada. Com una vintena de facinerosos, mal armats, passaven corrent. Uns guants d'ells, com fúries infernals, brandaven teies enceses, i tots, bala drejant sense to ni so, anaven apedregant els inútils fanals i exagerant l'estúpida rialla a cada trencadissa de vidres aconseguida. Les blasfèmies i crits bestials que llançaven per llurs bogues, lluny d'arraulir-me, m'acabaven de remoure el fel; i, per si aquells actes poguessin ésser preparatius d'atac, vaig pensar sobtadament en un nou mitjà de defensa. A mà dreta de la golfa hi havia un finestra que dava a la teulada del costat, també nostra. Si jo podia abastar aquella finestra, ja tenia el problema resolt. Busco d'aquí, busco d'allà, i, arrossegant quatre o cinc caixotes, aconseguixo fer-me una graonada, fins còmoda i tot, per entrar i eixir de la sospirada finestra. Un pic oberta aquesta, i amb no poc de treball (tant era el que aigües i pols la tenien encastada al bastiment), abandono les pistoles, m'escorro pendent avall de la teulada que mirava a darrera, i, a la primeria amb pena, fàcilment després, començo a arrencar i apilar teules a la sinistra claror d'un altre incendi que flamejava en aquesta altra banda de vila. Mentrestant, la cridòria de la malvada xurma, escampada per diferents indrets, es fonia en una sola maror espantosa, com es barrejaven, ajaient-se per damunt del poble i tapant-nos la llum del cel, els fums d'aquelles foguerades.

Valerós de veure si hi havia novetat al carrer, vaig suspendre la meva tasca (en la qual anava deixant les ungles) quan tot just devia tenir unes quaranta teules arrencades, i, tornant al finestral, vaig trobar el carrer altre cop desert; però una tosseta aquí, un esternut allà, em revelaven la presència de mig veïnat per les finestres. Es veia que,

l'avalot d'aquelles fúries havia arrencat del llit fins els més confiats, i que, esglaiat tothora pel perill comú, a no hi havia qui deixés de vetllar per sa vida i per sos béns. Afortunadament, con, que els de casa dormien e la part de darrera, i els incendis es perpetraven a ciència i paciència de les estemordides autoritats, sense que s'engegués ni una escopeta ni es ventés una campana per espantar els incendiaris, ningú no es despertés. Al tacte exquisit del meu oncle es devia que dones i criatures, absolutament ignorants del que passava, dormissin en santa pau, estalviant-se l'esglai del perill i d'aquell espectacle horrorós, mentre nosaltres vetllàvem per elles.

Mentrestant les flamarades del carrer de la Cort anaven creixent fins a llengüejar per damunt de les teulades de davant meu, que, a poc a poc, s'anaven poblant de siluetes humanes retallades en negre i tocs lluminosos sobre el roig sagnant de l'horitzó; i la fortor intensíssima del fum, que el vent destrossava i espargia pertot, ens envaïa la casa, fent, a estones, irrespirables els àmbits més interiors de la golfa. Més d'una hora vaig romandre, abocat el finestral, contemplant aquell espectacle, tant més imponent en quant, fora de la llunyana remor de les turbes, no es sentia ni un crit d'alarma ni un mot de protesta, ni transitava ningú pel carrer; com si el poble estigués deshabitat i condemnat e ésser reduït a cendres impunement. Jo sentia que aquella contemplació, dolorosa i resignada ensems, m'enervava d'una manera llastimosa, i, fent un esforç de voluntat, vaig apartar-me del lloc a fi de caminar per deixondir-me les apagades energies; però, encara que sembli mentida, la son m'anava guanyant: a la tercera o quarta volta vaig haver d'asseure'm el més baix dels caixons que em servien d'escala, i, en mig d'aquella conflagració i d'aquell perill, veig quedar adormit con un soc.

Per gran sort, aquelles turbes, cansades de fer mel i de llançar armaris i calaixeres i pianos pels balcons, es ven desbandar e punta de dia, no havent atacat cap més casa que aquelles tres (les dels clos darrers alcaldes i la d'un blanquer que no tenia res de moderat); però no devia pas anar ten mal informat el Tremendo quan, un any després, en, el vandàlic i mai prou condemnat moviment del 69, les mateixes turbes profanaren la casa i ens trinxaren els pocs mobles que hi quedaven, amb tot i haver-nos retirat a Tarragona ja l'endemà de la nit que acabo de descriure.

recorregut:

Cop d'ull al carrer de la Cort

Plaça del Quarter (monument a Narcís Oller, seu de l'antic IES Narcís Oller)

Narcís Oller explica a les seves Memòries literàries que des de molt jove es va sentir temptat per la literatura. Hi van influir la biblioteca de l'oncle i les inquietuds del seu cosí, el crític tarragoní Josep Ixart. Ho explica així en aquest text (tinguem en compte que dedica les *Memòries* a Caterina Albert, coneguda per Víctor Català):

Comencem, doncs, si vostè ho vol, per la meva iniciació a les lletres i conversió al catalanisme literari, baldament quelcom d'això corri ja estampat en algun llibre.

De noi, molt noi encara, ja vaig sentir gran afició a les lletres. Atengui bé que no dic als llibres, car entre aquests abunden els de ciències, i aquestes grans senyores mai no han tingut cap atractiu per a mi. On oncle meu, de branca materna, que em féu de pare per haver perdut jo el meu de molt menut, i la memòria del qual he de venerar sempre amb tots els respectes i amors que son talent, ses bondats i mon agraïment m'imposen, don Josep Moragas i Tavern, tenia, en son casal de Valls, on vivíem, una esplèndida biblioteca que jo remenava a voluntat. Allí, entre el sens fi d'obres importants de filosofia, història i jurisprudència, que ocupaven la major part de les lleixes, vaig trobar, com delitós verger on solaçar-me, una abundosa secció literària de clàssics, grecs, llatins i castellans, i de neoclàssics i romàntics francesos i espanyols. De llavors ençà, l'enjogassat i entremaliat xicot (i jo ho era molt durant la infantesa) es convertí en famolenc lector. I no content de llegir en les hores de lleure que em deixaven les aules, devorava encara algun poema o novella en comptes d'estudiar les meves lliçons, quan feia la vetlla a l'esmoreïda claror de la llumenera.

El que vaig llegir llavors, molts cops sense capir-ho prou i sempre sense pair-ho bé, no té pas fi ni compte. L'enfarfec i embull d'idees que es faria llavors dins d'aquell meu cervellet tan tendre, ni jo mateix me'ls sé pas. Però els poemes, drames i novel·les sobretot, em clavaven a la cadira i mentre durava l'acció jo no els sabia deixar sinó amb recança, amb gran recança!

Esclau ja, així, d'eixa passió avassalladora, esdevingué la circumstància, probablement fatal, que un cosinet meu, en Josep Yxart, més criatura que jo, quan tingué ús de raó fou presa d'igual deler.

Com és natural, aquesta afinitat de dèria havia d'unir-nos estretament: així succeí que de llavors ençà ja no hi hagué qui pogués mai separar-nos durant les tan gruades vacances de l'estiu. Començava per venir-se'n ell, que vivia a Tarragona, a Valls, i a Valls ens passàvem els dies reclosos a la saleta que ens era destinada «ad hoc» i que nosaltres ens miràvem amb gran il·lusió com una redacció de periòdic, enc que no n'haguéssim vista mai cap.

recorregut:

Font de la Manxa (Banc de Valls)

En Josep Ixart i en Narcís Oller també van compartir estades a la torre d'estiueig, als Boscós. És tota una altra excursió que és pot fer en època de calçotades... s'hi arriba per diversos camins, però també agafant aquesta mateixa carretera en direcció a Montblanc i agafant el trencall que hi ha assenyalat a la carretera, just davant del poble de Masmolets. A la novel·la *Vilaniu* es descriu així la seva anada a la torre d'estiueig dels Moragas, que allà és la torre d'estiueig de la família Galceran, situada al que en diu "La Maiola":

En baixar la vista; el vessant prenia un aspecte de burell apedaçat com gambeto de pobre. A la dreta, la plana s'eixamplava a son pler fins al peu de les muntanyes de ponent, llavors daurades pel sol. L'atmosfera d'aquella hora deixava veure netament llurs contorns i conreus, els cimals de terror primari esgarrapats pel llamp, els córrecs esllavissats per devessalls d'aigua, les fondalades perdent-se sota munts d'arbreda de color de bronze pompejà, les vinyes escalant els puigs per a cobrir-los de pàmpols, grans catifes de vellut verd estenent-se als peus dels poblets de la vall. Pedracremosa i Camplobí s'aclofaven apomadets i mig amagats a l'ombra del serrat del Comte. Més amunt de la Grau, que cinglava com corbatí groc les altures de Bondelit, guaitaven Castellardit i Cimeralta amb ses casetes aplanades i rostides pel sol; i, de l'extensa faixa d'arbreda que s'arruava riera avall, ressortien, blanquejant ací i allà, els campanerets de Vallfonda i Regolf, i el de Benitaric, vestigi dels alarbs.

De sobte, don Pau, entregirant-se, cridà, tot signant amb el bastó
-La Maiola ! Mirin, allà baix, entre aquella negror d'arbres.

[...]

I no en veien poques, de casetes i taques blanques, entre les grans feixes d'arbreda que s'aixecaven en totes direccions fins a formar en perspectiva tota una espessedat de verd, plena de matisos! Si aquí lluià una paret blanca que enlluernava, i alls verdejava una vinya, més ençà travessava un camí, al costat grogueja un gran camp de rostoll amb son campament de cavallons de garbes que semblaven un ramat de camells descansant en un sorral de la Meca; per tot arreu pedaços clars i foscos: un immens tauler d'escacs amb les peces ja barrejades com a mig joc. Tot això distreia, marejava, embadalia, i convidava a reposar la vista ací i allà, sense esma ni direcció fixa.

Per fi, apuntant un i altre l'ull en el bastó que aguantava don Pau com una ullera de llarga vista, afirmaren els forasters haver albirat la Maiola, aquella taca blanca darrera una taca verda que en Galceran batejava de noguera tot de cor, no perquè pogués des d'allí classificar-la. I el brec tornà a arrencar carretera amunt, deixant darrera un nuvolet de pols, i desfilant sempre entre els rengles d'oliveres o garrofers que s'abocaven al camí tots empolsats.

La Maiola no distava de la vila sinó una llegua, que aquell tronc es dragava descansadament en mitja hora.

-Es una broca d'acer I -deia en Boi tallant l'aire amb el fuet, tot envanit. I, de sobte, tocant a son amo per l'esquena, li féu present que s'hi acostaven.

En efecte, al peu de la carretera començava a albirar-se ja la llarguíssima tanca emblanquinada de la finca. Damunt d'ella, un rengle d'oliveres treia ses apomades copes de verd cendrós.

La novel·la *La febre d'or* transcorre en el període de l'especulació i gran activitat borsària que va seguir a la Restauració. És l'època en què es varen fundar moltes entitats bancàries, entre les quals el Banc de Valls. A la novel·la, Oller descriu un banc acabat de crear, el del protagonista Gil Foix, compromès amb el projecte de construcció del "carril de Vilaniu", la línia fèrria que havia d'unir per tren Valls i Barcelona:

Darrera d'aquella porta de roure, que tenia, en planxa d'acer, gravat el nom Gil Foix, trobava el visitant un porter vestit de panyet blau amb botons d'argent i les inicials G. F., del mateix metall, cosides al coll. Era home fornit i rabassut, d'afable parlar, veu grossa, ull gris i esguard mofeta. En l'espessedat de sos cabells curts i blancs, plantats sobre un front massís i sempre vermellós; en la forma rodona del cap i la quadratura de la cara, com en el gruix de sos monyons i de sos peus boteruts, hi havia quelcom de gos de presa, que inspirava confiança a l'home de bé i posava alerta al de mals intents.

Assegut en un banquet, al bell cantó d'una taula damunt la qual teclejava hores i més hores, no s'aixecava a penes per ningú. Clavava interrogant mirada a l'entrant, i, obtinguda resposta, l'informava sens badar boca ni deixar de teclejar, signant a dreta o a esquerra segons l'oficina demanada. Certes visites, no obstant, el feien aixecar i apressar el pas, decantat el cos endavant, les ossudes mans plegades al darrera, una rialleta als llavis, l'ull ple de sol.licitud bondadosa. Era quan havia sentit parar a baix les sorolloses ferradures, d'un bon tronc, quan traspassava la porta una senyora ben vestida o una bona levita, o quan travessaven l'antesala l'Eladi o el senyor Foix en persona.

A mà esquerra d'on seia el celebèrrim porter hi havia la caixa i les oficines de comptabilitat; una i altres darrera llarga ventalla de melis amb filets negres, afinestrada, amb vidres esmerilats i corredissos que separaven del públic els empleats de la casa. Allí, al peu d'una gran caixa de ferro, el bon Bernat enforjava i desenforjava diners, indiferent a la feina, desitjós sempre d'un moment de repós per a lliurar-se en cos i ànima a sos càlculs algèbrics de mecànica i química, pensant en sa cigarreta-llumí o llumí-cigarreta. Quatre jovenets obrien i tancaven contínuament les altres finestres, prenién carnets, lletres i cupons, registraven sumes, consultaven llibres, i sotmetien cada taló i document rebut a una tramitació rapidíssima; mentre en Pepet, que ocupava el mig de la sala, lluià, dret tot el sant dia, ses habilitats caligràfiques en les amples planes del diari i del major, que, com grans llibres de cor, reposaven dalt d'un faristol giratori.

Al cap del banc on esperava assegut en rengle el públic, davant de la llargaruda ventalla, hi havia la mampara-porta del despatx de l'Eladi. Allí dins, un cigar als llavis, un ric solitari a l'índex de la dreta, alt el cap, un somrís fred i permanent, el flamant secretari rebia, sempre disposat a vendre protecció a tots els que el contemplaven tan voltat de butaques capitonades i cortinatges rics.

El departament d'en Foix, més ric encara que aquell i compost de tres peces, era a ma dreta del vestíbul i es comunicava amb el del secretari per fils elèctrics.

[...]

Una volta més havia sonat el clarí que desvetlla la cobdícia dels humils i obre, de tant en tant, aqueixes grans croades per a la conquesta del vedell d'or, en cerca del qual tants deixen la pell. Ningú no es recordava ja del daltabaix de les caixes. L'any seixanta-sis s'havia esborrat fins de la memòria dels que encara n'anaven coixos. El crèdit

tornava a presentar-se als ulls de la cobdiciosa humanitat com la broma precursora del sant manà.

recorregut:
Estació del ferrocarril

El tren arribava a Valls l'any 1885. El projecte de construcció va coincidir amb un període de forta especulació econòmica, que es descriu a La febre d'or:

«Era un gran projecte, un ferrocarril, la línia central, que passava per Vilaniu, travessava la província de Cuenca, verge encara, plena de boscos i mines riquíssimes, i arribava a Madrid amb dos cents quilometres menys que les altres. En Gambarrús, l'enginyer, que tenia fets els estudis, li n'havia parlat seriosament essent en Rodon diputat. Però llavors no era tan fàcil trobar diners. Ell i en Gambarrús es comprometien a obtenir la concessió. Per salvar-se d'oposicions perilloses, no hi havia com demanar-la a trossos, comentant pel de Barcelona a Vilaniu, sense deixar entreveure res més. De Vilaniu tan sols, ja se'n trauria bona estella, sobretot si es posava al cap de l'empresa en Gil Foix.»

Aquest; les mans plegades al darrera i el cap cot, anà escoltant amb la major atenció. « No estava prou convençut, encara, que la sort li topava ?

Per què trigar més a emprendre el camí tantes voltes somiat? Tan sols aquella tarda, ja s'havia guanyat tres cents duros, i dies així sovintejaven; sa clientela havia triplicat en l'espai d'un any; a la Borsa començava a ésser considerat i temut. ¿Com s'havien fet, tantes fortunes grosses, en poc temps, sinó arriscant grans empreses? «Qui no s'arrisca no pista.» Per què acontentar-se amb trenta quan se'n poden guanyar cent? Un carril! També hi havia pensat.»

[...]

-Si parlem de la nova banca, ja és una altra cosa. Part d'ella es subscriurà; l'altra part ens prendrà paper en plaça. Però això no ens basta, senyor Rodon. Precisa... precisa, sobretot, interessar la comarca entera de Vilaniu: escalfar aquell país, escriure una memòria exposant les ventatges que el carril ha de reportar-li, fer gran propaganda, promoure una reunió magna a Vilaniu mateix, i, en un mot, fer tot l'humanament possible perquè tothom s'escuri la butxaca, perquè pobres i rics, petits i grans, acudin a la subscripció, la cobreixin si pot ser. Vostè i jo hem de dar l'exemple, no sols abocant-hi una bona cabassada, sinó treballant els amics perquè ens imitin. Prometi'ls un lloc en el Consell, i això els decidirà.

En Rodon gairebé plorava d'alegria. «Per fi veuria realitzar-se son somni daurat. Prou ho havia glatit!» Van parlar encara extensament de l'estat de la concessió, que, obtinguda ja, no permetia grans esperes sense arriscar la caducitat; van posar-se d'acord respecte de l'advocat que redactaria la memòria, de les dades que havien de proporcionar-li per a això ; estengueren una llista de persones a qui acudir per remoure

l'opinió de la comarca ; discutiren la conveniència de crear un periòdic a Vilaniu per propagar la idea, de subvencionar premsa nacional i estrangera per fer el mateix, i es fixà, en principi, per al quinze de maig la reunió magna a Vilaniu. «L'Eladi aniria abans a París a explorar la set d'aquella plaça i estudiar amb en Pi la millor manera de col·locar-hi accions.»

El goig havia anat amarant els cors a mesura que el pla d'en Foix prenia forma. Així és que, en arribar a la fi, resplendia en totes les cares, fins en la d'en Bernat, que no havia badat boca.

-Miri! -va dir en Foix, trobant, en sa exaltació, una d'aquelles imatges d'orador arravatat; -miri, Rodon, que vermells que estem tots! És la claror de l'alba del nou dia que neix per a nosaltres.

Al final, el projecte es porta a terme, però la riquesa no ha afavorit per igual tothom. El creixement de la borsa ha estat un miratge i aquells que hi van fer diners ràpids també l'hi van perdre ràpidament. Malgrat tot, a la novel·la se'ls reclama com herois:

-Qui juga no dorm: el veritable jugador no sent sinó una ambició; no es distreu amb altres coses; no es fia de ningú ; no perd de vista la marxa del joc ni un moment. El meu germà no havia nascut per a jugador: sentia massa ambicions. En tot aquest maremàgnum ha anat a les palpentes, perquè no ha estat sinó un instrument fatal perquè es fes el Vilaniu. Si no es troba un home ambiciós de glòria, i arruixat i acreditat, com ell, el Vilaniu no es fa.

-¡Però ens costarà la fortuna, la vida del meu pobre pare !

-I la fortuna del altres accionistes, i algunes vides més i tot. Però i això què vol dir? Serà la riquesa de la vall de Flors, de mil generacions futures. Les grans conquestes no es fan sense sang.

-Oncle, vostè m'esgarrifa! Vaia un consol!... I les nostres llàgrimes?

-No et dolguin, noia: són l'origen de la teva felicitat, del nom i de la fortuna del teu marit. Examina l'encadenament dels fets, i...

-Déu meu, quina fredor ! ¡El que veig és que el meu pare, el germà de vostè, es morirà! -féu la Delfina, escandalitzada de la complexitat d'aquell caràcter.

-El teu pare ja ha dat prou de si -continuà l'altre fredament-. Quan hem complert aquesta missió hem de desaparèixer.

-Calli, calli, per Déu ! ¡Vostè està tan malalt com ell!

[...]

Els ulls de la Delfina manifestaren la girada que de sobte feien ses idees [...] que els diners del joc no duren gaire, i els que es fiquen a la Borsa a mi em sembla que s'embarquen en un globo de paper. El globo els enlaira per ensenyar-los panorames encisadors; però tot plegat s'encén, i... barrabum! a baix!... De la batzegada es queden tots sense ossos, ni vestits, ni res.

-Oncle! li dic que sembla que vostè no tingui compassió del meu pare! Per què ha d'haver acabat? ¿Per què s'ha de morir? Encara és ben jove.

-La vellesa de l'home no la fan els anys, filla, sinó la quantitat de vida que ha gastat. Sóc el primer de compadir el teu pare, però no tanca els ulls davant de la veritat, per trista o esfereïdora que sigui. Creu-me, noia: per anys que l'home visqui, no fa sinó una cosa útil, no té sinó un èxit veritable. I això si n'aconsegueix algun! Quan la locomotora retroni clamorosa per la vall de Flors, no glorificarà (diguin avui el que vulguin) el nom d'en Llassada, sinó el del teu pare. Ja ha fet prou.

-Pobre papà! -exclamà la noia. -Si ell el sentís, ploraria altra vegada la ingratitud dels homes.

-Per la vanitat d'actor que tots portem a dins; perquè no sabem raonar fredament, com cal. Què signifiquen els aplausos o les xiulades dels contemporanis? –cridà en Bernat posseït de la fe de l'inventor que no acaba les esperances ni el desdeny per la ignorància de les multituds. -Si no pots guanyar victòries sense deixar ferits i morts per un costat i donar galons i creus per un altre... ¿On trobaràs jutges desinteressats, imparcials, com la consciència demana? ¡Bella justícia la que ens poden fer els parents dels agraciats o dels desgraciats! Ai posteri[ta]t]...: no hi ha altre remei. Creu-me, Fineta: aconsola't. Cent vegades pitjor és el que em passa a mi, que busco, busco, i no trobo, i em moriré sense deixar rastre...

Aquest no és pas el cas de Narcís Oller. Les seves novel·les enceten un període històric a la literatura catalana, la situen en les pàgines europees i recullen el testimoni d'una realitat, d'una època històrica que, passada per la ficció, emmiralla l'imaginari col·lectiu d'una època i és referent de les lectures posteriors.